

UTILITARISM ȘI PROPAGANDĂ – TOREUTICA ROMANĂ ANTICĂ

Ioana-Iulia OLARU,

lector universitar, doctorandă,

Universitatea de Arte „George Enescu”, Iași, România

Rezumat

O artă îndrăgită de romani este cea a prelucrării metalelor (vase, arme, aplice, articole de toaletă etc.), foarte multe produse, în metale prețioase sau nu, fiind găsite în diferite tezaure care au ajuns până la noi pe tot teritoriul fostului Imperiului Roman. În perioada antică, tehnicile erau la fel de multe și diverse ca și forma și decorul acestor artefacte.

Lucrarea prezintă parcursul istoric antic al principalelor exemple de artă toreutică, din perioada Republicii și până la începutul creștinismului, cu transformările înregistrate, mai ales, în ceea ce privește mesajul propagandistic, obligatoriu pentru artiștii (artizanii) care deserveau puterea.

Abstract

A popular art of the Romans was metalworking (vessels, weapons, appliques, objects for personal hygiene), many products were made from precious metals or not, being found in different thesauri that have come down to us throughout the former Roman Empire. In ancient times, the techniques were as numerous and varied regarding the form and ornaments of these artifacts.

The present paper focuses on the historical ancient stages of the main examples of toreutic art, between the period of the Republic and early Christianity, underlining the changes made regarding propaganda message, which was compulsory for artists (craftsmen) serving power.

Una dintre cele mai îndrăgite arte pentru acest popor de soldați, toreutica romană – prelucrarea și cizelarea metalelor pentru a se obține diferite obiecte – a conservat tradițiile antice până târziu, pe la mijlocul sec. al VII-lea după Hristos. Datorită utilitarismului ei, arta toreuticii și-a găsit o largă aplicare în viața romanilor care foloseau metale ca aurul, argintul și bronzul, sculptate în relief, pentru a produce obiecte felurite – vase, aplice, arme¹, cuirase, harnașamente, sisteme de iluminat (de exemplu, un candelabru din bronz cu patru lămpi, găsit la Pompeii și expus astăzi în muzeul din Napoli, este decorat pe pedestal cu o statueta a lui Bachus pe o panteră²), chei cu floarea ajurată, ciocănele pentru case cu capul Meduzei etc. Există și ornamentică vegetală, cu vrejuri sinuoase, ori decoruri cu „scene de gen” – acvatice, bahice, vânătoare, scene de sacrificiu –, dar tematica mitologică sau istorică este foarte importantă în ceea ce privește rolul propagandistic pe care îl îndeplinesc aceste obiecte, între care vesela ocupă un loc de frunte. Vasele au un stil influențat de cel etrusc și de cel elenistic, cu o accentuare a policromiei. Tehnica folosită este, în mod obișnuit, *au repousse* – ciocănirea foii pe o suprafață moale – din smoală, pe atunci³ – cu varianta lui, ștanțarea –, dar și tehnica, inferioară calitativ, a turnării. Desigur, au ajuns până la noi, în special, piesele din argint și bronz, foarte puține din aur, cunoștințele noastre despre acestea din urmă provenind, mai ales, din referirile din texte⁴.

***

Pentru sec. I după Hristos, ilustrative sunt tezaurele de la Pompeii, Boscoreale și Hildesheim⁵. Tezaurul din „Casa lui Menandru”, (Pompeii, perioada antonină) este reprezentat de o serie de obiecte, printre care o oglindă cu bustul zeiței Diana în relief pe spate, un platou

---

¹Căști cu față umană pe partea basculantă sau căști de gladiator cu relief înalt, reprezentând asediul Troiei sau apoteoza Romei, primind tributul provinciilor, ori teaca „sabiei lui Titus”, cu reliefuri în bronz aurit. Cf. Morant, 1970, p. 234.

²*ibidem*.

³Gramatopol, 1991, p. 143.

⁴În ceea ce privește aurul, cunoaștem, mai ales, obiectele – discuri, cădelnițe, potire, lămpi – donate de către papi sau împărați bisericilor, enumerate în listele „Liber pontificalis”, dintre care cele mai multe au fost dăruite de Constantin cel Mare (306-337), dar și de Theodosie II (408-450), și Pulcheria, care au donat o cruce din aur la Ierusalim și un altar din aur la Hagia Sophia, sau de Justin I (518-527), care a trimis la Roma o carte de aur de 15 livre – toate aceste obiecte împodobite cu pietre prețioase; de asemenea, sunt consemnate și obiecte care nu au fost destinate Bisericii – un serviciu de masă din aur trimis de Anastasios I (491-518) regelui sasanid Kavadh I (488-496, 489-531). Obiectele în aur din „Liber pontificalis” sunt de 10 ori mai puține decât cele din argint. Cf. Marlia Mundell Mango, *apud* Turner, 1996, p. 654, s.v. Early Christian and Byzantine art, VII, 7(i): Gold and silver.

⁵Gramatopol, 1991, p. 341.

din argint, monede din argint masiv⁶, precum și două vase de băut cu reprezentări ale unor munci ale lui Hercule⁷. Tezaurul de la Boscoreale, cu 109 piese de toreutică în argint, conține, pe lângă câteva bijuterii, 3 oglinzi cu decorații foarte potrivite universului feminin⁸. Restul tezaurului de la poalele Vezuviului este veselă de o mare varietate formală (de la cupă și skyphos la modiolus), dar, mai ales, tematică. Se găsesc vase de tipul „bibeloului”, fără funcție practică, cu busturi într-un relief foarte pronunțat, precum interesanta – prin simbolismul complex al personajului feminin⁹ – „Cupă a Africii”. De asemenea, frapantă este hora scheletelor înțelepților și poezilor Eladei de pe două modioluri (pahare). Compoziția în formă de horă, foarte adaptată tipului de suport cilindric, face ca subiectul să nu poată fi perceput integral la o singură privire, astfel încât paharul trebuie „folosit” – la banchete! – și studiat pe îndelete. Dar și în ceea ce privește mesajul, pentru că aici anumite inscripții precizează numele filosofilor și sentințele spuse de aceștia și, cum toate vasele din acest tezaur sunt în perechi care se completează ca decor, totul era, așadar, „regizat” pentru a asigura succesul acestor petreceri, cărora aceste vase, de fapt, serveau¹⁰. Întâlnim și „naturi moarte” – neașteptat decor al unor vase din metal – care evidențiază din plin talentul artizanului în ingenioasa compunere a coșului cu creveți, a iepurilor, a purcelului, a uneltelor etc.; de altfel, nu ar trebui să ne surprindă abordarea naturii statice, cunoscut fiind nivelul înalt calitativ la care ajunsese pictura pompeiană a timpului. Dar cele mai speciale, în privința tematicii – evident propagandistice –, sunt însă cele două cupe de 10 cm înălțime și 12 cm în diametru¹¹, cu motive decorative, istorice, lucrate în vremea lui Tiberius. Aici, nu mai este vorba doar despre munca orfevrului, ci de influențe ale marilor reliefuri imperiale. Prima cupă ilustrează „Clementa” lui Augustus, unde împăratul, ca în scenele „Închinării Magilor” de mai târziu, primește predarea barbarilor, manifestându-și, binevoitor, cea mai importantă virtute a sa; pe cealaltă parte a vasului, stăpân al Universului, cu globul în mână, el este dătător de pace sau război, tronând pe un scaun *curulle*, propriu doar magistraților, într-o atitudine din nou tipică pentru scenele ulterioare, cu Hristos înălțat deasupra celorlalți, redat frontal¹²; a doua cupă înfățișează o scenă de sacrificiu a lui Tiberius, dar și triumful acestui împărat, mare iubitor al virtuților augustane; el însă a substituit *virtus* cu *moderatio* – ilustrată, în această scenă, prin prezența, în spatele carului triumfal imperial, al celui *servus publicus*, care, în vechime, amintea împăraților, în tot timpul celebrării triumfului, că trebuie să rămână oameni, și care, aici, îi ține lui Tiberius o coroană deasupra capului¹³.

Din secolul al II-lea după Hristos, ne-au parvenit puține artefacte, argintul a fost, în general, topit în această perioadă de pace, iar vasele din metal au cedat locul celor din sticlă¹⁴. De menționat armura *au repousse* în tablă de aur a lui Marcus Aurelius, în care este evident și bine realizat artistic portretul împăratului¹⁵.

În secolul al III-lea după Hristos, se modifică forma vaselor și decorația, se răspândesc alte tehnici față de perioada anterioară. Volumul mic face ca decorația să ocupe spații restrânse la o friză vegetală sau animalieră, în altorelief, uneori aceasta este strict geometrică. Pe tăvi, figurația este aplatizată și redusă la un medalion central, ca în vasul din tezaurul de la

⁶Morant, 1970, p. 231.

⁷Îmblânzirea cailor lui Diomedes și furtul merelor din Grădina Hesperidelor. Cf. Gowing, 1995, p. 189.

⁸ una cu Dionysos, zeu al extazului; una cu episodul plin de pasiune dintre Leda și lebăda în care se transformase Jupiter și una care, foarte ingenios, prin atributele lui Hercule de pe mâner (măciuca și pielea de leu), o evocă pe Omphale, seducătoarea eroului, simbol al frumuseții irezistibile. Cf. François Baratte, apud *Les Annales ...*, 1991, p. 113-116.

⁹Probabil Cleopatra sau fiica ei, Cleopatra-Selene, personificând poate Egiptul, cu un corn al abundenței pe care se află o semilună, decorat cu reliefuri, un leu culcat pe umăru-i drept, și cu atribute divine în jur – un arc și o tolbă, o măciucă, un delfin, un caduceu, o sabie, o liră [*ibidem*, p. 116].

¹⁰*ibidem*, p. 123.

¹¹*ibidem*, p. 129.

¹²Châtelet *et alii*, 2006, p. 276.

¹³Hannestad, 1989, p. 187.

¹⁴Gramatopol, 1991, p. 342.

¹⁵Morant, 1970, p. 232.

Berthouville¹⁶. Repetiția monotonă a acelorași motive este în contrast cu tehnica ce cunoaște procedee diverse: se întâlnește și repusajul, dar, mai ales, turnarea; de asemenea, și sculptarea reliefului în grosimea metalului¹⁷, tehnica *niello* – încrustare cu email negru –, aurirea decorației prin amalgamarea cu mercurul care se evaporă; uneori se imită tehnica sticlăriei, iar sudarea prin lipire tare devine inobservabilă; de asemenea, apare deja suflarea sticlei în cadre din argint, din acest secol datând doar un singur exemplar de acest fel, cu sticlă albastră, la British Museum¹⁸. În ceea ce privește forma, apar tăvi ovale și circulare, căni alungite, cupe mici cu picior scund sau doar cu inel de bază, dar și o unică și interesantă cutie din argint, descoperită la Mithraeum-ul de la Walbrook, acoperită în întregime (corpul și capacul) cu o decorație în altorelief, cu forme aparent nefinisate, deși este lucrată cu multă măiestrie¹⁹.

Au ajuns până la noi numeroase piese din secolele IV–V după Hristos, al căror număr mare este explicat prin proveniența lor nu doar din tezaure îngropate, ci și din tezaure bisericești, iar mărimea obiectelor dovedește avuția proprietarilor peste tot în Imperiu. Farfuriile și platururile, datorite ca recompensă imperială, erau decorate cu imaginea sau cu numele împăratului. Despre toate acestea mărturisesc farfuriile găsite la Nis, care serveau pentru omagierea lui Licinius; cele din tezaurul de la München, care serveau pentru omagierea lui Licinius I, fiul lui Licinius; cele pentru omagierea lui Crispus și Constantin II; farfuria lui Constantius II; platoul lui Valentinian și cel al lui Theodosie I. Mari tezaure din această perioadă sunt cele de la Esquilin, de la Cartagina, de lângă Latakiya, Siria, tezaururile Kaiseraugst, Mildenhall și Sevso²⁰. Tehnicile de prelucrare a metalului sunt felurite în aceste obiecte – *au repousse*, turnare, aurire, încrustare, scobire, ajurare etc.²¹. În general, tehnica de prelucrare a metalului se reducea, la acea epocă, la pilirea suprafeței, apoi la răzuirea ei. Multe dintre formele pe care le iau obiectele din metal sunt însă noi în acest caz: bol cu capac, truse cosmetice, farfuria pătrată cu adâncitura rotundă, căni cu toarte îndoite în unghi, iar creștinismul impune forma relicvariului²². Decorația variază de la umplerea în întregime a suprafețelor, ca în cazul cutiei de toaletă din tezaurul de pe Esquilin, la frize figurative sau doar geometrice pe marginile vaselor, de exemplu, ca în cazul platoului lui Ahile de la Kaiseraugst cu suprafața totală de 53 cm²³, pentru a ajunge chiar la suprafețele complet libere, ca pe bolul de la Cartagina²⁴. În cazul vaselor oficiale, imperiale, decorația era impusă de evenimentul căruia îi era destinat. Astfel, „Cobridge lanx” este o tavă, făcută în cinstea vizitei la Delos a împăratului Iulian Apostatul, în 363 după Hristos²⁵. Aceasta este de formă rectangulară și ornamentată cu zeități în frunte cu Apollo, decorul recurgând la modelele Antichității, în locul sfinților fiind acum – în această scurtă epocă de încercare a reînvierii păgânismului – venerați eroii, în mod explicit, în operele de artă, de exemplu, în amintita tavă octogonală de la Kaiseraugst, din timpul aceluiași împărat, cu scena centrală: Ahile deghizat printre fiicele lui Lycomedes, precum și scene din tinerețea lui, pe bordură²⁶. Tot din tezaurul de la Kaiseraugst, din care au ajuns până la noi 60 de piese din argint, provine și platoul lui Ariane, dreptunghiular, cu o emblemă centrală cu Ariane între Dionysos și Silene. Dionysos apare și pe „Marele Platou al lui Oceanus” (care are 60 cm în diametru) din tezaurul de la Mildenhall²⁷, reprezentat împreună cu satiri, cu menade, cu Pan și cu Hercule, dansând în jurul unui registru interior cu nereide și tritoni; în centru însă, este frumoasa mască a zeului care dă numele platoului, flancat de 4 delfini²⁸. Există, de asemenea, teme de gen – de

¹⁶Gramatopol, 1991, p. 344.

¹⁷*ibidem*, p. 345.

¹⁸*ibidem*, p. 346.

¹⁹*ibidem*, p. 345.

²⁰Marlia Mundell Mango, *apud* Turner, 1996, p. 655, s.v. Early Christian and Byzantine art, VII, 7(i): Gold and silver.

²¹*ibidem*.

²²Gramatopol, 1991, p. 350.

²³Morant, 1970, p. 232.

²⁴Gramatopol, 1991, p. 350.

²⁵Gowing, 1995, p. 205.

²⁶*ibidem*.

²⁷găsit pe teritoriul Marii Britanii, dar importat din zona mediteraneană [*ibidem*].

²⁸Morant, 1970, p. 232.

vânătoare, de circ, de baie. Evident propagandistic este și mesajul scenei de pe patena lui Theodosie I, unde împăratul, care investeste un oficial, are capul aureolat, amplasat în mijlocul arcului arhitravei, simbolizând puterea. La fel de explicită este și propaganda imperială, dar și religioasă, a scenei de pe bogata cupă din argint, găsită la Kerki (Ucraina) și având înălțimea de 25 cm, unde împăratul, probabil Constantin II (337-361 după Hristos), are diademă și nimb, coroana îi este ținută de o Victorie, pe scutul soldatului din spate fiind reprezentată monograma lui Hristos²⁹.

În arta paleocreștină, toreutica prelucrează și bronzuri. De exemplu, lampa florentină sub forma unei bărci, care reprezintă Biserica, cu Sf. Pavel și Sf. Petru, de la sfârșitul sec. al VI-lea după Hristos. Ori candelabrul egiptean din bronz, cu dimensiunile de 30,5 x 25,4 cm, expus astăzi la muzeul de artă din Kansas și reprezentând-o pe zeița Afrodita³⁰. Ori discul ajurat copt pentru transportat lămpi de la British Museum, sec. al VI-lea după Hristos³¹. Începând cu sec. al IV-lea d.Hr., bisericile posedau mari depozite de obiecte din metale prețioase, care puteau fi folosite în situații de criză. E vorba, de exemplu, de crucea în argint, oferită de Justin II, spre anul 525 d.Hr.³².

***

Se constată așadar, în această artă care solicită foarte mult munca artizanului, un parcurs evolutiv care ține pasul cu transformările artistice ale reprezentărilor din artele majore romane, reflectând bogăția tematică a picturii și a reliefului, apariția creștinismului, dar și interesul pentru o mare diversitate de forme și tehnici care să facă practice aceste obiecte, în fond, utilitare.

Referințe bibliografice

CHÂTELET, Albert-Bernard, GROSLIER, Philippe (coord.). *Istoria artei*. București: Univers enciclopedic, 2006, trad. M. Cazacu, R. Chiriacescu, A. Monteoru, D-tru Purnichescu, Ș. Velescu [=Châtelet *et alii*, 2006].

FLON, Christine (ed.). *Le grand atlas de L'Art*. vol. I. Encyclopedia Universalis, 1993 [=Flon, 1993].

GOWING, Lawrence (ed.). *A History of Art*. Oxfordshire, Grange Books, 1995 [=Gowing, 1995].

GRAMATOPOL, Mihai. *Artele miniaturale în antichitate*. București: Meridiane, 1991 [=Gramatopol, 1991].

HANNESTAD, Niels. *Monumentele publice ale artei romane*. București: Meridiane. vol.I, 1989, trad. și postfață Mihai Gramatopol [=Hannestad, 1989].

Les Annales de l'art de Franco Maria Ricci. tom I. Italy, Franco Maria Ricci editore s.p.A., 1991 [=Les Annales..., 1991].

MORANT, Henry de. *Histoires des arts décoratifs, des origine à nos jours*. Paris: Librairie Hachette, 1970 [=Morant, 1970].

TURNER, Jane. *The Dictionary of Art*. vol. 9. New York: Grove'Dictionaries, 1996 [=Turner, 1996].

Site-uri

http://www.google.ro/imgres?imgurl=http://www.helleniccomserve.com/images/ByzWomFabric.jpg&imgrefurl=http://www.helleniccomserve.com/byzantineexhibit.html&usq=fUSKd6QnWh3S0lv-X66IrQ91Bj8=&h=156&w=225&sz=13&hl=ro&start=1&um=1&itbs=1&tbnid=bZWalxKe2nw-4M:&tbnh=75&tbnw=108&prev=/images%3Fq%3D.%2BFragments%2Bof%2Ba%2BTextile%2BHangi ng%2Bwith%2BFemale%2BBusts,%2BCoptic,%2B6th-7th%2Bcenturies%2BA.D.%2B77%2Bx%2B18%2Bcm.%2BCourtesy%2Bof%2Bthe%2BArthur%2BM.%2BSackler%2BMuseum.%2BHarvard%2BUniversity%2BArt%2BMuseums,%2BGift%2Bof%2BThe%2BH agop%2BKevorkian%2BFoundation%2Bin%2Bmemory%2Bof%2BHagop%2BKevorkian,%2B1975.41.2 3.%26um%3D1%26hl%3Dro%26rlz%3D1R2SKPB_enRO345%26tbs%3Disch:1

²⁹Flon, 1993, p. 165.

³⁰[http://www.google.ro/imgres?imgurl=.](http://www.google.ro/imgres?imgurl=)

³¹Morant, 1970, p. 250.

³²*ibidem*, p. 254.